

УДК 030:025.44/.47 «16/17»

О. О. Сербін

*к.і.н., ст.н.с., завідувач відділу наукового опрацювання документів
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського НАН України*

ЗАГАЛЬНА СИСТЕМА ЗНАНЬ ЛЮДИНИ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ДІДРО ТА Д'АЛАМБЕРА ЯК МОДЕЛЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

У публікації охарактеризовано класифікаційні схеми основних розділів Енциклопедії. Проведено детальний аналіз структури та змісту класифікаційних схем, який дає підстави зробити висновок, що це видання розпочало відлік розвитку організації систем знань, відмінних від попередніх, богословських.

Ключові слова: класифікація, схема, Енциклопедія, наука, теологія.

The paper presents the classification scheme of the main parts of the Encyclopedia. The analysis of the structure and content of data classification schemes, suggests that this edition of his appearance gave the countdown development of the organization of knowledge systems differ from the previous theological.

Key words: classification, scheme, Encyclopedia, science, theology.

У часи, коли все актуальнішим ставало розуміння того, що громадянин, який здатен незалежно діяти, повинен мати можливість брати участь у соціальних процесах, керуючись знаннями, а не вірою, «Енциклопедія, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел»¹ (далі «Енциклопедія») була символом епохи Просвітництва. Адже авторитет віри був підірваний судовими процесами проти єретиків, а також інквізицією і взаємною ненавистю представників різних конфесій. Тому наукові дані, накопичені ученими в XVII–XVIII ст., поступово почали спростовувати існуючі тоді уявлення про природні і соціальні явища. У цей період у широкі верстви французького населення проникають нові радикальні ідеї. З'являються твори Фонтенеля, Монтеск'є, Ламетрі, Руссо, Дідро, Вольтера. У працях цих вчених все частіше висловлюються волелюбні ідеї, що різко критикують існуючий лад і його ідеологію. У них усе глибше вивчалися можливості використання енергії пари, будова Сонячної системи, досліджувалися нові континенти. У цей час починає утверджуватися думка, що не віра, а знання здатні дати відповіді на багато питань. Одними з тих, хто поставив перед собою за мету усі накопичені знання зібрати, систематизувати та зробити їх доступними для усіх, були французькі мислителі – Дені Дідро (1713–1784) і Жан-Батист Лерон Д'Аламбер (1717–1783). В Енциклопедії, написання якої тривало 30 років, вони виклали усі знання, накопичені на той час у галузі природних і гуманітарних наук.

Це незвичайний твір: його текст сформовано в значні за обсягом (по 950 сторінок) томи in folio та в окремих томах подано таблиці, креслення, малюнки з поясненнями [2]. У цих фоліантах найвидатніші учені того часу докладно виклали усе, що вдалося до моменту видання «Енциклопедії» досягти у філософії, математиці, фізиці, астрономії, хімії, мінералогії, біології, історії, соціології, політичній економії, мовознавстві, в розробці теорії літератури, театру, музики, архітектури, живопису, а також в усіх галузях техніки.

¹ «Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers», французька енциклопедія, найбільший пам'ятник французької освітньої науки і культури 18 ст. (т. 1–35, 1751–80) [1].

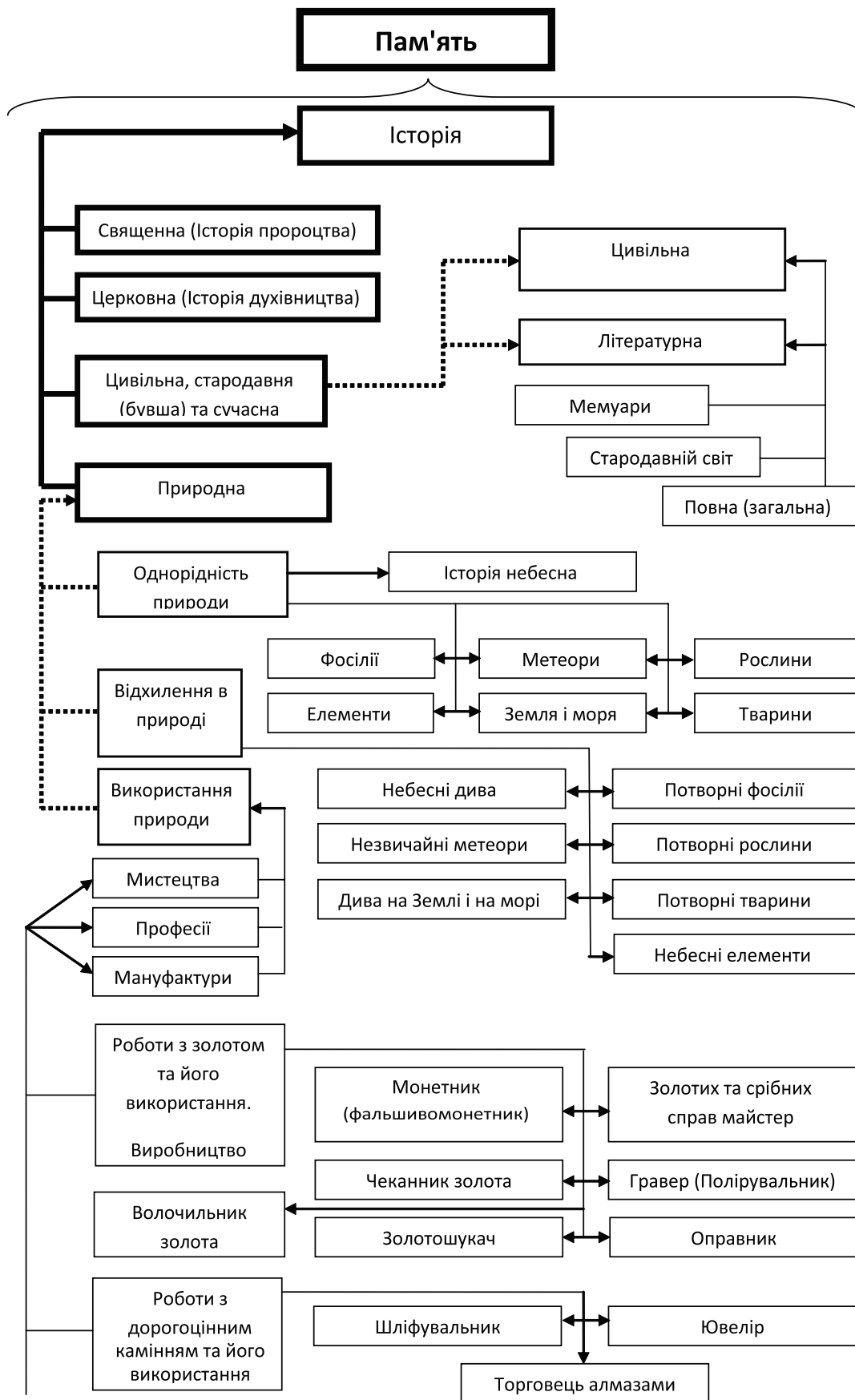
Статті з різних наук готувалися відповідними спеціалістами, вченими. Перелік авторів та інформація про них наводилася на початку тому в вступній частині [3]. Серед них: Анн Робер Жак Тюрго (економіка, етимологія, філософія, фізика), де Бюффон або Жорж-Луї Леклерк (біологія), Вольтер (історія, література, філософія), Даубентон (природна історія), Дені Дідро (головний редактор, економіка, механіка, філософія, політика, релігія), Жан ле Рон Д'Аламбер (редактор, математика, наукознавство, філософія, релігія), Жан-Жак Руссо (музика, політична теорія), Жан Франсуа Мармонтель (історія), Клод Адріан Гельвецій (література і філософія), Кандиль'як, Етьєн Бонно де (філософія), Поль Анрі Гольбах (хімія і мінералогія, політика і релігія), Франсуа Кене (статті «селяни» і «злакові» (тонконогові)); Шарль Луї де Монтеск'є (частина статті «про смак»), Луї де Жокур (економіка, література, медицина, політика).

Помітним явищем стали статті з питань математики, математичної фізики і механіки під редакцією Д'Аламбера, який активно проводив дослідження з цих наук [4:10]. Цікаво те, що до Д'Аламбера механіка розвивалася в умовах антагонізму між декартівським і ньютонівським напрямками. Аналіз праць Д'Аламбера [5, 6] дає розуміння глибини його сентенцій, що свідчить про філософські та математичні звершення мислителя. Саме говорячи про можливість руху тіла вздовж одразу двох сторін паралелограма, Д'Аламбер таким чином наштовхує нас на думку представлення руху не тільки тіла, але іншого певного елемента, що належить до конкретного процесу.

Концепція науки, що панувала серед енциклопедистів, була спрямована проти системи природжених ідей, яка все ще зберігала деяких прибічників. Д'Аламбер, наслідуючи теорію Ф. Бекона [7:361–363] про ділення людських здібностей на пам'ять, розум і уяву, а також концепції Дж. Локка [8:24–26] про походження людських знань, про зв'язок теорії і практики, що дає плідні для людства результати – говорить про три різні способи дії душі на об'єкти думок, що належать, відповідно, до пам'яті, до розуму і до уяви. Він говорить, що ці три здатності утворюють три загальні відмінності нашої системи, три загальні об'єкти людського пізнання: до пам'яті належить історія, до розуму – філософія, а до мистецтв – уява [9:622]. Отже, ми бачимо, як енциклопедисти, враховуючи досвід попередників у питаннях щодо організації знань, класифікації наук, формулюють свою модель систематизаційної організації мистецтв та ремесел, тим самим символізуючи еволюційність розвитку класифікаційної думки. Щоб детальніше проаналізувати елементну складову «Енциклопедії», спробуємо окремими розділами-схемами, використавши першоджерело «Загальну систему людських знань» [10:xlviij] та досвід попередників [11], представити усю систематизаційність цього видання. Схематичне представлення всіх елементів-складових буде подано по чергово: Пам'ять (Рис. 18), Розум (Рис. 19) та Уява (Рис. 20).

У першу чергу, розкриваючи суть представлення пам'яті в «Енциклопедії», варто нагадати, що вона напряму асоціювалася у енциклопедистів з історією. Історія позиціонувалася як наука, що має масштаб всеохопності та багатогранності [12:xljv–xlv]. Під кутом історичних фактів в «Енциклопедії» розглядалися різні галузі виробництва. Фактично історія багато в чому перетинається з філософією і тому саме в розділі «Розум (Філософія)», як ми побачимо нижче, представлено такі поняття як «Мистецтво запам'ятовувати», «Пам'ять штучна» та «Пам'ять природна».

Енциклопедисти віддавали історії одну з провідних ролей у формуванні громадянської позиції, за яку виступали автори видання, про що йшлося вище. На підтвердження цього, в статті «Критика» цієї «Енциклопедії» читаємо таке: «В науці існують три завдання: доведення попередніх істин, встановлення порядку в їх викладенні, відкриття нових істин. Попередні істини стосуються або фактів, або є роздумами. Факти бувають моральними та фізичними. Моральні факти складають історію людей, до якої часто додають фізичні факти, що не завжди відносяться до моралі» [13:58]. Отже, стає відомо, які завдання ставилися перед історією для подання читачу цілісної картини історичного знання.

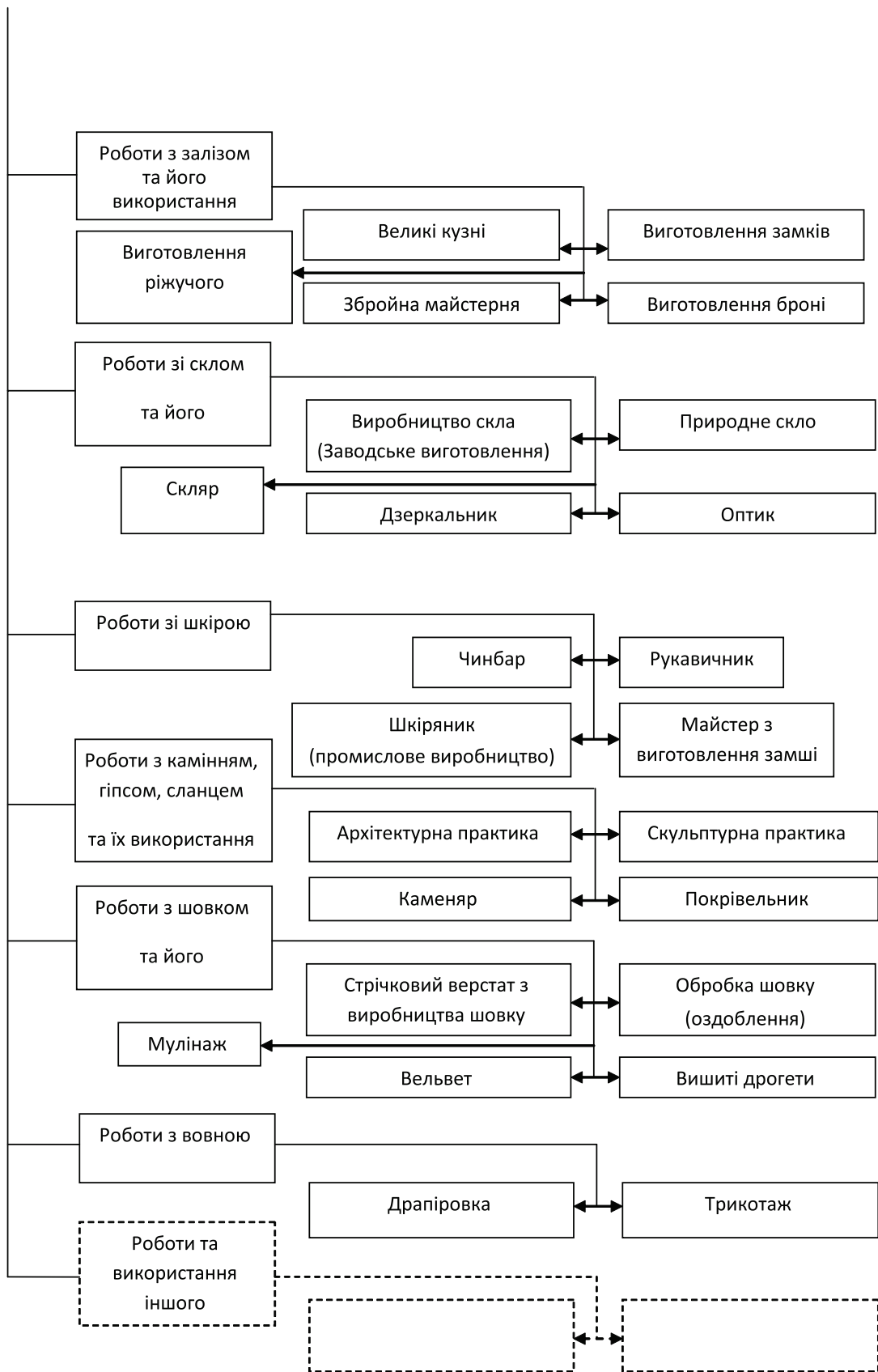

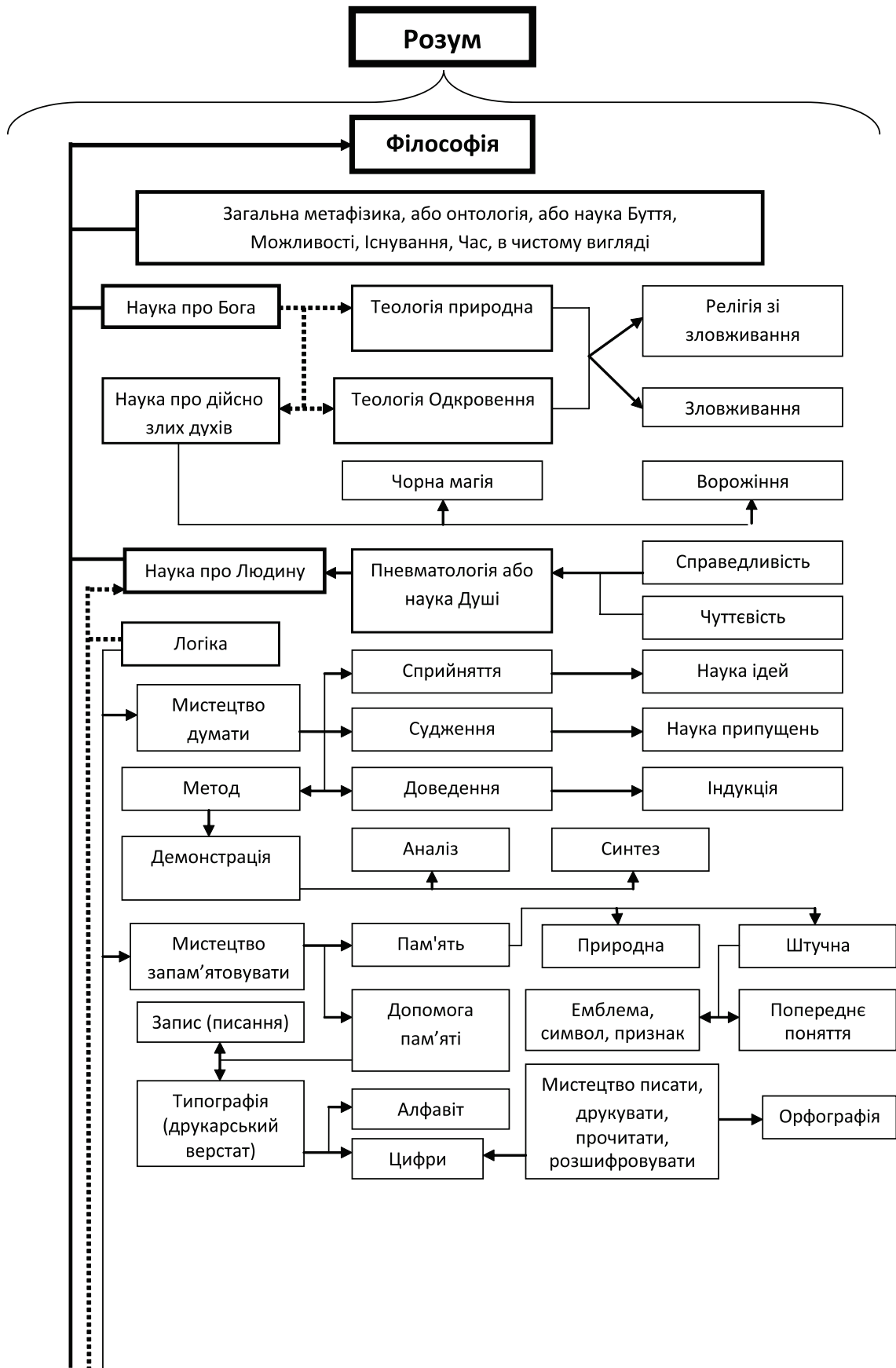
Рис. 18. Класифікаційна схема розділу Пам'ять в Енциклопедії

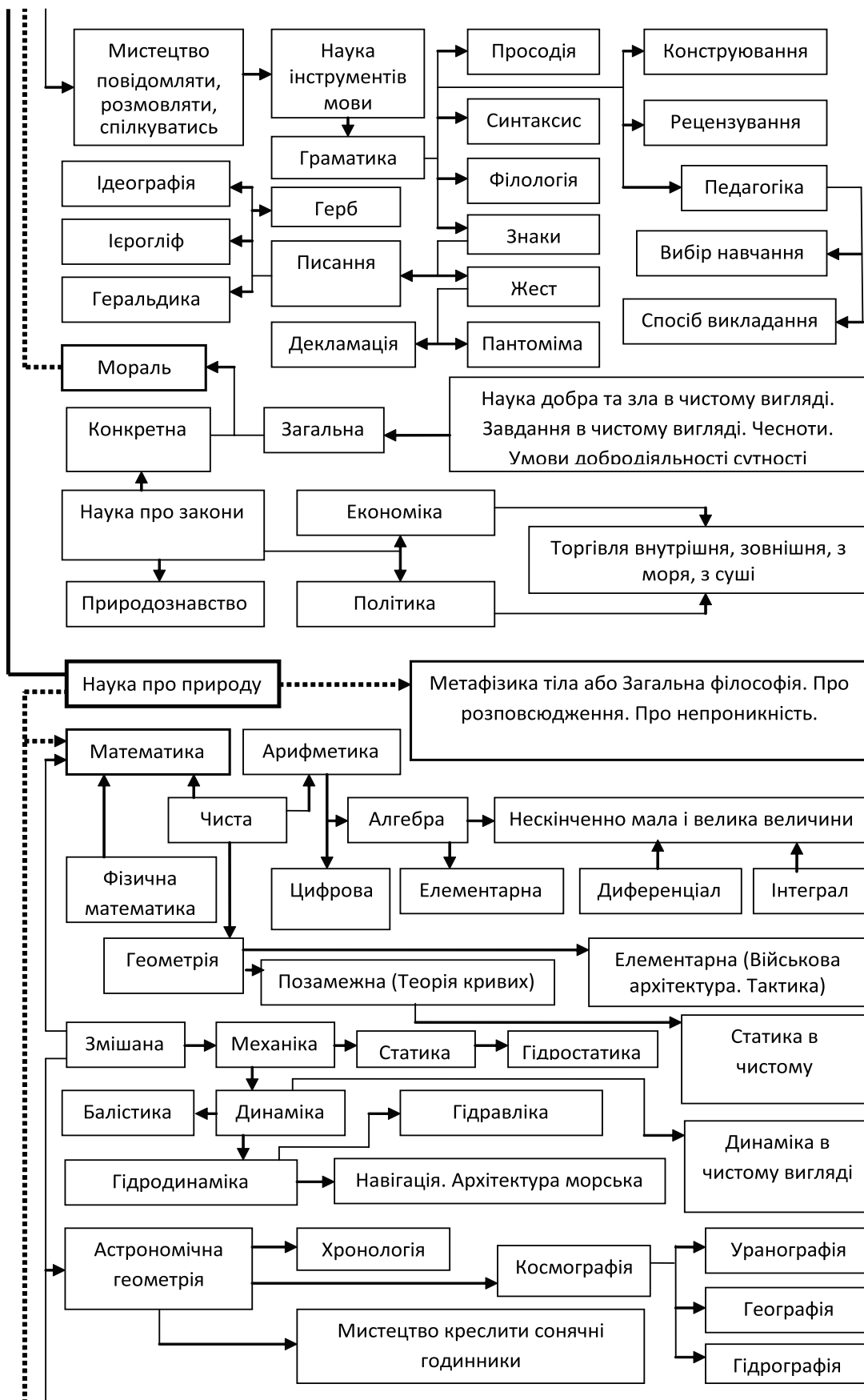
У схемі на Рис. 18 детально представлено ті елементи, які відповідали завданням висвітлення як моральних, так і фізичних фактів. Показовим є виокремлення основних підрозділів: «Історія пророцтва», «Історія духівництва», «Цивільна, стародавня та сучасна історія» та «Природна». Серед усіх підрозділів, на нашу думку, варто акцентувати увагу на цивільній та природній історії.

Цивільна історія – це своєрідний барометр відповідності фактографічної інформації реаліям того часу. Автори «Енциклопедії» поширюють тезу про рівноправну громадянську позицію усіх людей, не лише між підданими, але між монархом і підданими: «Хіба по своєму природному стану він більше людина ніж вони? Чи володіє він більш піднесеною душею і розумом? А якби і володів, то хіба у нього більше, ніж у них, спраги і потреби в задоволенні життя? Чи не дивно, щоб усі існували заради одного, і чи не вірніше, щоб один існував для усіх?» [14:66]. Тому і цивільна історія виокремлюється як окрема наука поруч з такими фундаментальними стародавньою та сучасною історіями.

Враховуючи переважно матеріалістичні настрої та антидогматичні переконання авторів «Енциклопедії», абсолютно логічним є бажання останніх змістовністю статей навчити читачів розуміти історію не тільки з позиції дня вчорашнього, а й з позиції сьогодення, як передумови і фундаменту для майбутнього. Для цього інформація подавалася в такому вигляді, щоб читач «розглядав історію відповідно до плану, в який входить усе те, що в моральному та фізичному відношенні сприяло формуванню, підтримці, зміні, руйнуванню і відновленню порядку справ людини: устої ... народів, притаманні їм інтереси, їх багатства та внутрішні сили, їх зовнішні ресурси, їх вихованість, закони, ... їх спосіб працювати, харчуватися, озброюватися...» [15:58–59], – говорить один із авторів «Енциклопедії» Жан Франсуа Мармонтель.

Враховуючи наведену вище цитату, можна пояснити наявну розгалуженість природної історії в класифікаційній схемі «Енциклопедії», коли під історичним кутом зору розглядаються абсолютно прикладні, у тому числі наукові та виробничі, галузі загального знання. Пояснюючи в статті значення того чи іншого терміна або процесу, автор розповідає про інші можливості, переваги та недоліки, недолугість чи важливість останнього. Окремі підрозділи розшифровуються з першого погляду абсолютно різними за напрямками змістовими елементами класифікаційної схеми, але такими, що дійсно є притаманними цій галузі виробництва чи певному процесу. Так, можемо спостерігати представлення підрозділу «Роботи з камінням, гіпсом, сланцем та їх використання» засобами «Архітектурна практика», «Скульптурна практика», з одного боку, та «Каменяр», «Покрівельник», з іншого. Як бачимо, відбувається поєднання двох напрямків у рамках одного підрозділу. Першу пару елементів класифікаційної схеми можна віднести до мистецької складової підрозділу, а другу пару – до суто виробничої складової. Це свідчить про своєрідний підхід авторів «Енциклопедії» до представлення інформації у цьому виданні. Основне завдання, напевно, було дотримуватися порядку в межах основного розділу. Тобто всі елементи були підпорядковані одному загальному розділу «Пам'ять» і єдиному правилу – представити статті в «Енциклопедії» так, щоб засвідчити не тільки їх сутнісний характер, але й окреслити значення і місце процесів чи предметів в історії. Так, наприклад, у статті «Мануфактура» містяться не тільки визначення мануфактури як такої, а представлено інформацію, яка з різних ракурсів висвітлює цей термін. Власне така «палітра» розкриття інформації про мануфактуру і представлена в класифікаційній схемі на Рис. 18, де наочно видно зв'язок між розділом «Пам'ять (Історія)» та підрозділами «Природна історія», «Використання природи», «Мануфактури», «Робота з залізом та його використання» і т.д. Розкриваючи суть терміна мануфактура, автор статті називає і економічні, і законодавчі складові забезпечення продуктивної роботи таких організацій: «... щоб мануфактури...були вигідними підприємцям, потрібно таке: 1. Щоб предмети їх виробництва не були залежними від примх моди... 2. Прибуток повинен бути достатньо значний, щоб адекватно реагувати на труднощі, з якими підприємець обов'язково зіткнеться...

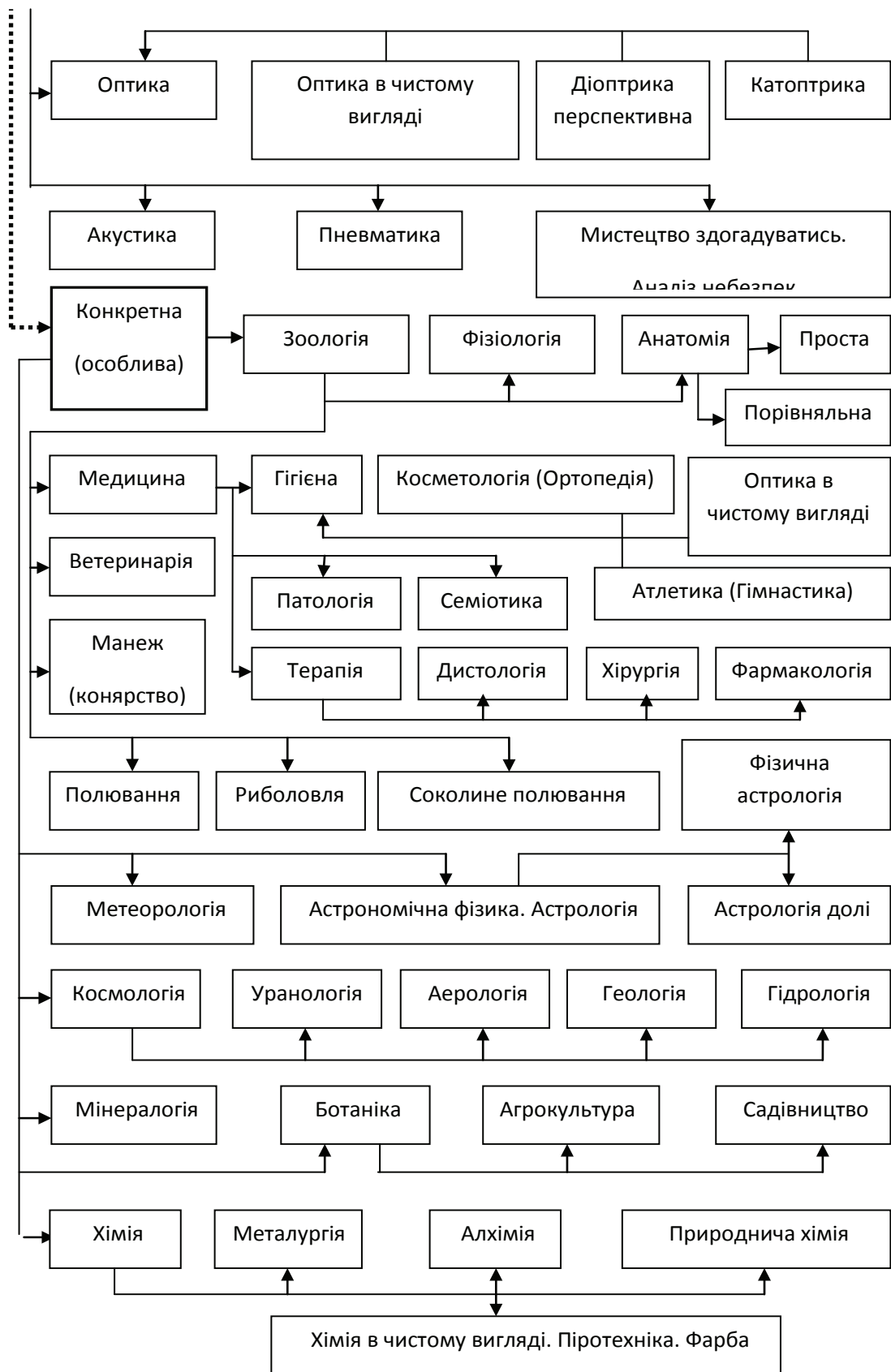

Рис. 19. Класифікаційна схема розділу Розум в Енциклопедії

3. ...вони (мануфактури – прим. Сербіна О.) повинні облаштуватися там, де видобувається сировина, де легко можна знайти потрібних працівників і де ввезення цієї сировини і вивіз виробів здійснювалися б легко, з незначними витратами» [16:161]. Отже, ми бачимо, як, розкриваючи зміст поняття засобами представлення видів робіт і професій на виробництві (що наочно видно в запропонованій нами класифікаційній схемі на Рис. 18), автори розкривають і багатоаспектність змістовності щодо цього конкретного терміна. А це свідчить про певну інтелектуалізацію інформації, що надається, і, в такий спосіб, здійснюється систематизація знань не просто відповідно до змісту, певної структури, а таким чином, що структура несе в собі змістовність інформаційного наповнення з позиції розгляду під історичним кутом бачення.

Ще одна особливість, на яку хотілося б звернути увагу, це висвітлення в розділі «Пам'ять» тієї інформації, яка, на перший погляд, предметно належить до другого розділу. Вище ми наводили приклади того, як крізь призму історизму висвітлюються питання суто виробничого, технологічного характеру. Але подальший аналіз статей «Енциклопедії» дозволяє відкривати нові особливості в поданні інформаційних даних. Так, усе, що стосується «Історії священної», абсолютно логічно вміщується в підрозділ «Наука про Бога» розділу «Розум (Філософія)». І це тим більше зрозуміло, враховуючи атеїстичні настрої більшості з авторів [17:11], зокрема авторів статей на релігійну тематику. Але в таких статтях ми знаходимо інформацію не тільки, так би мовити, теоретичного значення, а й історичні дані, які по тексту переплітаються з теорією. Автори статей буквально поринають у вихор історичних фактів та постатей. Зокрема, у статті «Християнство» знаходимо рядки, які доповнюють інформативність статті в процесі розкриття змісту терміну «християнство»: «... законодавці, щоб викликати у людей повагу до законів, намагалися виступити в ролі посланців божих... В історії Перу сказано, що засновники імперії інків Манко-Капак та його сестра і дружина Крїя-Мама видавали себе один за сина, а інша за доньку сонця, яких батько відправив врятувати людей і встановити в них порядок і просвітництво» [18:112]. Фактично автор навмисно вводить історичні дані в текст статті, з метою повнішого розкриття значення терміна. Історичні дані мають місце навіть у тих статтях, які в першу чергу покликані представити теоретичну основу того чи іншого терміна, тому розділ «Пам'ять (Історія)» можна вважати загальним для усього інформаційного масиву «Енциклопедії» та, як наслідок, класифікаційної схеми (Рис. 18).

Отже, зрозуміло, що зміст статей в «Енциклопедії» багатогранний не тільки в плані кількості різних статей за тематикою, а в тому сенсі, що кожна окрема стаття своєю змістовністю, розкриваючи суть проблеми, вказує і на інші, не менш значні аспекти виникнення, розвитку чи застосування того чи іншого предмета, процесу, явища. Це, у свою чергу, пояснює таку розгалуженість класифікаційної схеми, яка візуалізує склад енциклопедичного наповнення, ще раз доводячи взаємозв'язок між більшістю підрозділів, з метою систематизаційного представлення знання читачу, який міг би без перешкод, вивчаючи інформацію в розділі «Пам'ять» ознайомитися зі спорідненими даними в іншому розділі, наприклад «Розум» (Рис. 19).

У першу чергу, під час аналізу схематичного подання розділу «Розум», слід акцентувати увагу на змістовному наповненні підрозділів «Загальна метафізика, або онтологія, або наука Буття, Можливості, Існування, Час в чистому вигляді», «Наука про бога», «Наука про Людину», «Наука про природу». Тільки кількісне вираження змісту кожного з підрозділів нам вказує на ступінь акцентування уваги авторами на розкритті тих тем, які були їм особливо близькі, тобто за допомогою представлення яких вони виражали своє бачення організації та ролі кожної з наук у загальному науковому ряді систематизаційного представлення [19:xliv-xlvij] змісту «Енциклопедії». Так, підрозділ «Загальна метафізика, або онтологія, або наука Буття, Можливості, Існування, Час, в чистому вигляді», є першим з перелічених вище і певним чином символізує свою значущість способом широкого представлення складових щодо тематичного навантаження цього підрозділу. З іншого боку, ми не бачимо розкриття змісту і

тим більше змістовності цього підрозділу засобами менших підрозділів-складових, що свідчить про символічну увагу авторів до цієї тематики.

Більше того, перше місце серед інших означених підрозділів, на нашу думку, є просто данина вимогам часу, коли матеріалістичні переконання Дідро [20:158–159] мали негативні наслідки для процесу видання «Енциклопедії». З іншого боку, автори віддавали належне місце тим явищам, які окреслені в тематиці підрозділу «Загальна метафізика, або онтологія, або наука Буття, Можливості, Існування, Час, в чистому вигляді» і розуміли узагальнюючий характер змістовності цього підрозділу, чим і продиктовано представлення інших підрозділів означеного нижче в класифікаційній схемі на Рис. 19.

Підрозділ «Наука про бога» взагалі представлено абсолютно новими елементами, з позиції висвітлення цієї науки попередниками енциклопедистів. Такими є підрозділи «Наука про дійсно злих духів» та «Теологія природна». Зокрема «Теологія природна» розглядається як наука буття та божество, але вже з позиції природного їх значення. Тобто сувора теологія з акцентом природності, того, що певною мірою вносить дисбаланс в ідеалістичне розуміння богослов'я як науки про божественне буття. Так, у статті «Релігія» читаємо, що природна релігія – це поклоніння, яке розум, представлений сам собі і власному просвітництву, звертає до творця, якого слід любити та берегти [21:110].

Отже, видно, як формується ще одна точка зору про значення та роль Бога, дещо відмінна від точки зору середньовічних теологів. У рамках цього дослідження така точка зору є характеристикою нового елемента у систематизаційному представленні знань.

Інші підрозділи, що входять до складу «Наук про Бога», характеризуються ще більшою антирелігійністю. Зокрема в схемі на Рис. 19 вказуються такі елементи, як «Чорна магія» та «Ворожіння». Зрозуміло, що ці явища абсолютно недогматичні і тому в богословській класифікаційній схемі такі елементи були б просто відсутні або переведені в підрозділ «Невірні науки» чи «Лженауки».

Зовсім по-іншому виглядають підрозділи «Наука про природу» та «Наука про людину». Одразу варто зазначити, що в систематизаційному плані між цими підрозділами існує певний зв'язок або, якщо точніше, взаємозв'язок. Як ми зазначали при розгляді першої класифікаційної схеми (Рис. 18), змістовність «Енциклопедії» має своєрідний характер, що виражається взаємозв'язком змістовності окремих підрозділів, засобами певних відсилок, що зустрічаються по тексту, на конкретні терміни. Так, читаючи інформацію про релігію, ми спостерігаємо, як автор тексту в процесі викладення змісту останнього, вказує на конкретні терміни та статті, в яких можна про них прочитати: «Розум», «Мораль», «Етика» [22:xliv-xlvij]. Тому і в «Енциклопедії» розуміння терміна «природа» подано так, що при всіх помилках розуму, при всіх спотвореннях почуття та волі, в людині можна виділити його природну сутність, з її нормальними потребами і прагненнями. «Природна людина, – каже Дідро, – не є витівкою людського розуму, в ньому відображується точний розум, що керує всесвітом» [23:91]. Саме тому треба розуміти, що людина – це природа, а природа – це людина. Такою «природністю» пронизано фактично весь розділ «Розум», в рамках якого і знаходиться розглядуваний підрозділ «Наука про Людину». Адже це природне в людині, ця його істинна природа поєднана в громадянській людині з рисами історичного походження, з рисами, набутими людиною в результаті соціальних відносин та розвитку. Загальне, природне в людині передують створенню написаних законів, але воно залишається актуальним і в наступні періоди розвитку суспільства, бо природа людська залишається незмінною [24:91]. Тобто природа людська в «Енциклопедії» позиціонується як константа, але така константа, що дає поштовх до розвитку всього навколо, розвиваючись таким чином, і вже з позиції нового щабля розвитку продовжує свою місію, забезпечуючи здійснення процесу еволюції суспільства, наук та знань. Отже, людина в «Енциклопедії» виступає не просто основою, а, в першу чергу, всеоб'єднуючим осередком у систематизаційному представленні знань та явищ.

Розглядаючи питання «природності», ми акцентуємо увагу, в першу чергу, на тих підвідділах, що є характерними у формуванні «моральної» сторони класифікаційного зібрання. І це не дивно, адже і попередні спроби систематизаційних організацій знань¹ теж були орієнтовані на висвітлення питань моральності, політики, права. Враховуючи це, продовжуючи правничу тематику, акцентуємо свою увагу вже на праві політичному.

Питання політичні або ж питання політики як такої, дуже гостро і змістовно представлені в «Енциклопедії». У тексті кожної з тематичних статей прослідковується намагання представити інформацію щодо певної тематики під вигідним для авторів кутом бачення. Тому політичне право в «Енциклопедії» трактується як таке, що є головним законом державного устрою. Тобто це не тільки постанови, за якими вся нація визначає, якою повинна бути форма правління, а це і договори між народом і тим або тими, кому він (народ) передає цю владу. У таких договорах фіксується встановлення належного способу правління і окреслюються межі верховної влади [26]. Посилаючись на природність речей, творці видання, що аналізується, акцентують увагу на тому, що «від природи ніхто не отримав права керувати іншими людьми... якщо природа і встановила якусь владу, то тільки батьківську... Будь-яка інша влада починається не природно... в неї завжди виявляється один з двох початків: або насилля і жорстокість того, хто її собі присвоїв, або ж згода тих, хто їй (владі – прим. Сербін О.) підкорився внаслідок договору між ними і тим, кому вони передали владу» [27:88–89]. Фактично окреслюється дві форми правління: тиранія і демократія, які мають місце в «Енциклопедії» а, отже, доповнюють зміст підрозділу «Політика», який є складовою загального підрозділу «Наука про Людину» разом з такими, як «Мораль», «Торгівля внутрішня, зовнішня, з моря, з суші», «Економіка».

На цьому етапі дослідження варто було б подивитися на елемент «Економіка» класифікаційної схеми на Рис. 19 не просто як на складову одного підрозділу, а як на приклад систематизаційного представлення поняття, розкриття змісту якого можливе з позиції аналізу одразу двох підрозділів – «Наука про Людину» та «Наука про природу».

Взагалі поняття економіки в «Енциклопедії» має характер багатогранності і широкої змістовності. Автори статей, зокрема Дідро, намагався об'єктивно висвітлювати тогочасні економічні реалії, враховуючи як позитивні, так і негативні риси. Завдяки цьому Дідро вдалося об'єднати представників різних ідейних таборів у роботі над економічним блоком «Енциклопедії»: Тюрбо, Ф. Кене, Морелле, Бодо – фізіократи², та Ж.Ж. Руссо, Галіані, Сен-Ламбер, Вольтер, Голбах, Гельвецій, Рейналь, Маблі, Бюффон – соціал-економісти [29:41]. Такий авторський склад дозволив представити питання економіки під грифом професіоналізму кожного з авторів, але в межах загальної систематизаційності та енциклопедичної єдності.

Аналіз статей «Енциклопедії» вказує на те, що автори усвідомлювали значення землеробства в розвитку економіки. Вони розуміли, що землероб працює, в першу чергу, на себе і те, що не використовує сам, може абсолютно вільно реалізовувати на ринку, стимулюючи таким чином розвиток торгівлі. З іншого боку, вже тоді було зрозуміло, що окрім простого землероба можуть існувати люди, які можуть використати результат важкої праці землероба, заробивши гроші на грошах, зароблених землеробом з реалізації товару. Зокрема відоме таке висловлювання Дідро: «Якої повинна бути думка народу про життя людини, яка продає повністю всі предмети, що виробляються, я поки що не знаю...» [30:51]. З цього прикладу видно, що засновник «Енциклопедії», критично ставився до прошарку людей, які фактично підпадали під визначення Аристотелівської хрематистики. Нагадаємо, що за

¹ Наприклад, Аристотель велику увагу приділяв питанням права, моральності та політики в своїх працях, що відображено в класифікаційній схемі організації знань мислителя [25:41–43].

² Фізіократи – течія серед французьких економістів другої половини XVIII ст., головною заслугою яких є те, що джерелом багатства вони вважали не торгівлю, а виробництво [28:223–228].

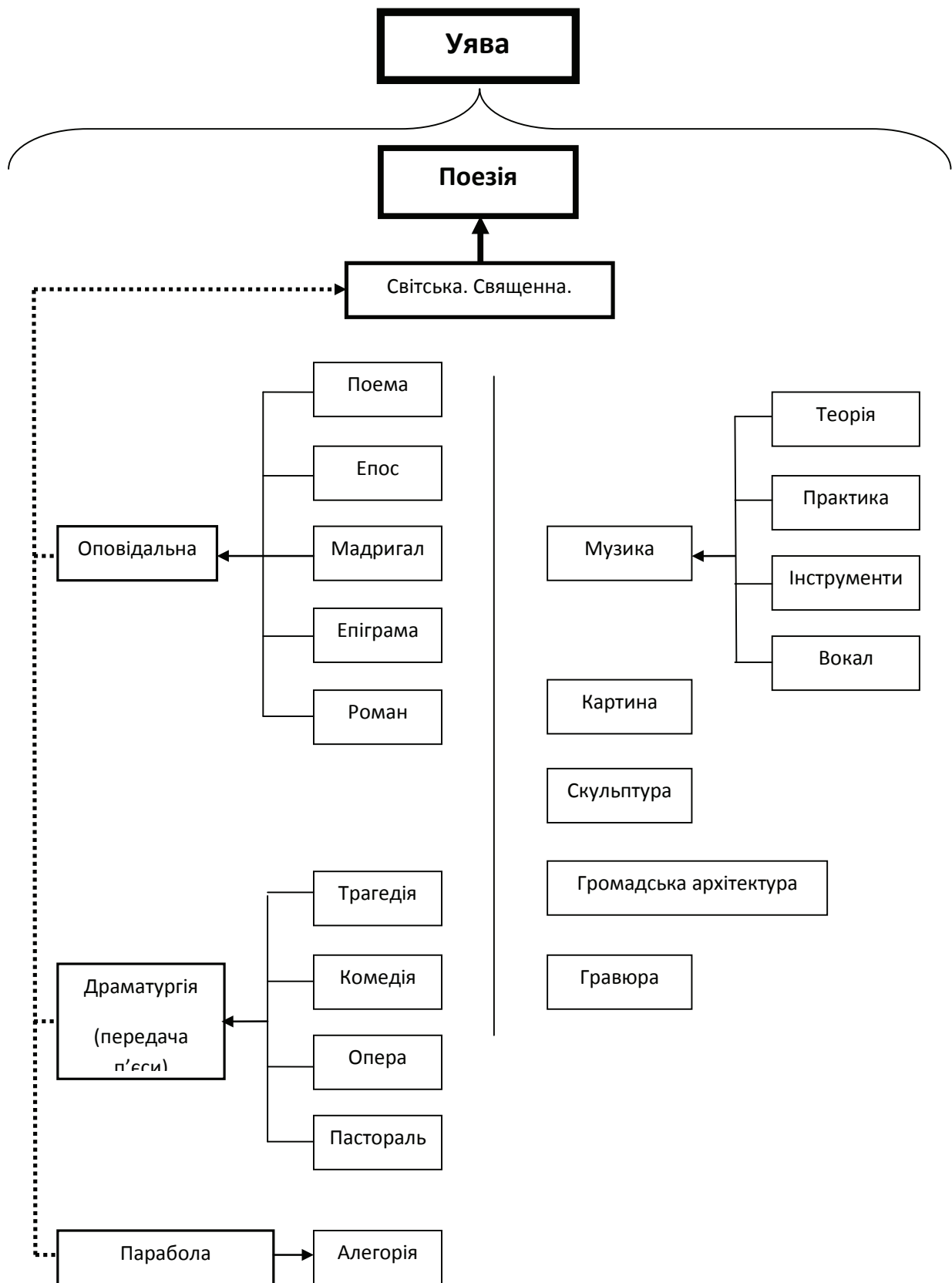

Рис. 20. Класифікаційна схема розділу Уява в Енциклопедії

Аристотелем верхівкою розвитку торгівлі є виникнення мистецтва хрематистики – мистецтва «робити гроші», іншими словами гроші стали знаряддям для отримання ще більших грошей [31:42–43]. Так окреслюється особливість змісту «Енциклопедії» – з одного боку, увага авторів цього видання до економічного блоку як до такого, що формує і відображує розвиток фінансової сторони існування суспільства, з іншого ж боку, акцентування уваги на внутрішній силі трудового ресурсу як запоруки розвитку економіки в цілому. Надлишковість грошей або ж маніакальне прагнення отримання надприбутків не є запорукою розвитку економіки. Отже, у той час, як попередники авторів «Енциклопедії» окреслювали в своїх класифікаційних зібраннях знань економічні науки або ж галузі, що по суті відповідають економічному спрямуванню розвитку суспільства і напряду, асоціювали їх з фінансовою вигодою, то для енциклопедистів первинним був трудовий, природний і навіть моральний потенціал людини в природі і природи в людині. Ось чому в статті «Торгівля» [32:139] автор визначає цей термін як обмін продуктами землеробства і виробами промисловості, який люди здійснюють між собою. У межах торгівлі виокремлюються сім її галузей: «землеробства, мануфактур, вільних мистецтв, риболовлі, мореплавства, колоній та вексельної справи» [33:140]. Тільки останню з галузей автор напряду асоціює з отриманням грошей. Торгівля грошима або вексельна справа виникла внаслідок того, що люди домовилися вважати золото та срібло знаками товарів, тому гроші стали просто товаром. І в цьому випадку спостерігається головуюча роль людини у формуванні процесу торгівлі грошима, що свідчить про важливість розуміння людської природи не тільки у соціальних аспектах формування громадянського суспільства, а й у питаннях суто прикладного характеру.

Третій розділ «Уява» найменший в аспекті представлених в ньому елементів, що виражають його змістовність, але не менш важливий ніж попередні з огляду на висвітлення в ньому усього загалу естетичних питань існування суспільства, так би мовити мистецької сторони цього питання (Рис. 20). Мистецтво, за переконанням Дідро, «...не терпить привнесення в нього готових ідей, воно величне своєю відповідністю життю...» [34:62]. Ті мистецтва, що представлені в цьому розділі, є фактично елементами естетичної складової цілого, в якості чого виступає вся систематизаційна модель організації знань «Енциклопедії».

Так, прикладами пізнавальної діяльності є наявні в класифікаційній схемі елементи: «Картина», «Скульптура», «Громадянська архітектура», «Гравюра» та елементи класифікаційної схеми, що формують підрозділ «Драматургія (передача п'єси)»: «Пастораль», «Опера», «Комедія», «Трагедія». Варто наголосити, що Дідро у всіх формах драматичного мистецтва завжди шукав елементи, з яких могло б вирости монументальне, героїчне мистецтво майбутнього [35:127]. Тому ця пізнавальна діяльність є сприйняттям предмета, яке безпосередньо, саме по собі, здатне викликати особливе почуття – естетичне задоволення або незадоволення.

Особливість естетичного задоволення виражається його загальністю та, одночасно, суб'єктивністю чуттєвого сприйняття. Проблема поєднання загальності естетичного задоволення і суб'єктивності чуттєвого сприйняття – це одна з основних проблем естетики, яку автори «Енциклопедії» намагалися вирішити, припускаючи існування загальних понять розуму і загальної логіки мислення [36]. Справа в тому, що естетичне знання характеризується конкретністю та, у той же час, всеохопністю, оскільки естетика є деякою системою понять логічних категорій. Загальність естетичного пізнання світу знаходить своє відображення в системності естетичного знання. Для естетики характерний логічний зв'язок, супідрядність, ієрархія понять, категорій, законів. Будь-яка проблема естетики може бути вирішена тільки, якщо вона пов'язана з усіма іншими проблемами і питаннями естетики. В такому разі естетика виступає як система законів і категорій, що описують світ, в його багатстві і цінності для людини, та творчість за законами краси, суть мистецтва, особливості процесу його розвитку, специфіку художньої творчості, сприйняття і функціонування художньої культури.

У результаті аналізу статей «Енциклопедії» з естетичної тематики [37:376–387], можна окреслити такі ознаки системності естетичного знання: певна його характеристика з позиції пояснення окремих явищ з одних і тих же фундаментальних основ (так, у статті «Прекрасне», все розглядається з позиції прекрасного: «або ми розглядаємо відношення устоїв, і тоді маємо моральне прекрасне; або ми їх розглядаємо в літературних творах і тоді маємо літературне прекрасне; або ми їх розглядаємо в музичній п'есі, і тоді ми маємо музичне прекрасне...» [38:378]); мінімальне число аксіом або інших початкових положень повинне сприяти такому розгортанню ідей, щоб у своїй сукупності вони могли охопити максимальне число фактів і явищ; готовність сприйняти і теоретично узагальнити досі невідомі факти і явища. Більше того, Дідро спрямовував свою естетичну думку проти ідеалістичного розуміння мистецтва і його предмета, але не міг оминати характерну для його часу метафізичність і тенденцію до абстрактної узагальненості [39:6]. Зміст естетичної системи Дідро як співавтора «Енциклопедії» – боротьба за новий, реалістичний стиль у мистецтві [40:20]. Тому можна зробити висновок, що естетика в розумінні енциклопедистів – це системне подання закономірностей, категорій, загальних понять, що відображає під кутом зору певної практики істотні естетичні властивості реальності процесу її освоєння за законами краси, та функціонування мистецтва сприйняття і розуміння продуктів художньої діяльності.

Отже, детальний аналіз змістовності «Енциклопедії» через розкриття структури та суті її змісту дозволяє зробити висновок, що аналізоване видання своєю появою зробило внесок не тільки в розвиток революційності суспільства та збільшило бажання людини змінити життя на краще, але й фактично дало відлік розвитку організації систем знань, відмінних від попередніх богословських. Антропологічність сутнісного вираження класифікаційної схеми, представлені в цьому дослідженні, вказує на формування нової систематизаційної моделі організації знань в аспекті окреслення та висвітлення нових наукових знань та нових наукових звершень.

Нагадаємо, що автори «Енциклопедії» розглядають розвиток суспільства і держави як явища абсолютно природні. Енциклопедисти характеризують втручання небес у ці процеси як допоміжні, оскільки необхідність релігії розглядається як опора громадянського суспільства, немає потреби доводити, що її допомогою треба користуватися найповніше, якщо об'єднати і зв'язати разом політику та релігію, державу і церкву, громадянське суспільство і релігійне, общину, вони взаємно доповняються і зміцнюються, але така єдність можлива тільки після дослідження їх природи.

Такою «природністю» пронизано фактично весь розділ «Розум», у рамках якого і знаходиться підрозділ «Наука про Людину». Адже це природне в людині, ця його істинна природа поєднана в громадянській людині з рисами історичного походження, з рисами, набутими людиною в результаті соціальних відносин та розвитку. Загальне, природне в людині передуює створенню написаних законів, але воно залишається актуальним і в наступні періоди розвитку суспільства, бо природа людська залишається незмінною. Тобто природа людська в «Енциклопедії» позиціонується як константа, що дає поштовх до розвитку всього навколо, розвиваючись і вже з позиції нового щабля розвитку продовжує свою місію, забезпечуючи здійснення процесу еволюції суспільства, наук та знань. Людина в «Енциклопедії» виступає всеоб'єднуючою основою в систематизаційній моделі представлення знань.

Антропологічність систематизаційної організації знань в «Енциклопедії» та в класифікаційній схемі (що є відображенням змістовності цього видання), прослідковується в різних підрозділах, зокрема, коли автори «Енциклопедії» говорять про важливість економіки як галузі розвитку суспільства, але головним вважають людський фактор, трудовий ресурс.

Виходячи з наведеного вище про те, що енциклопедисти настільки були переконані у величчю людини як такої, що віддавали шану, в першу чергу, тим засобам, механізмам та верстатам, в яких частково використовувалася праця робітника, можна зробити ще один висновок, що завдяки «Енциклопедії» вперше було представлено в зрозумілій для широкого загалу формі детальний і ретельний опис мистецтв і ремесел. Завдяки енциклопедистам обізнаність про

культурне значення техніки фактично стала надбанням суспільства і набула абсолютно нового масштабу.

Усю значимість «Енциклопедії» неможливо розкрити повною мірою в рамках одного дослідження, бо в будь-якому разі кожне дослідження має свою специфіку та тематичну дефініцію. Але з позиції вивчення розвитку бібліотечно-бібліографічних класифікаційних систем у контексті еволюції класифікацій наук, можна зазначити, що «Загальна система» і сама «Енциклопедія» є як узагальненням досвіду попередніх спроб систематизаційної організації знань, відображенням принципово нових підходів систематизації інформації, так і певним дороговказом на шляху дослідження розвитку, формування та застосування способів і механізмів класифікування та систематизування інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://portail.atilf.fr/encyclopedie/> – Title from screen. – Date of access: 3 October 2010.
2. Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, parune societe de gens de letters. Mis en ordre & publiéepar M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Socite, 1770–1778. – Т. 1. p. xliij, Т.3. xjv, Т.5. p. j–ji, Т.6. p. vj–viij.
3. Там само.
4. Добровольский В. А. Даламбер / В. А. Добровольский. – М. : Знание, 1968. – 32 с.
5. История в энциклопедии Дидро и Д'Аламбера / Пер. с франц. и прим. Н. В. Ревуненковой; Под общ. ред. А. Д. Люблинской. – Л. : Наука. Ленинградск. отд. – 1978. – 312 с.
6. Философия в «Энциклопедии» Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука. – 1978. – 318 с., Д'Аламбер Ж. Динамика. – М. – Л. : Гостехиздат. – 1950. – 315 с
7. Фишер К. История Новой философии. Декарт: Его жизнь, сочинения и учение. – СПб. : Мифрил, 1994. – 560 с.
8. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. Т. 1. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк . – М. : Мысль, 1985. – 621 с. – (Философское наследие ; Т. 93).
9. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. От Возрождения до Канта / Дж. Реале, Д. Антисери ; пер. С. Мальцева. – СПб. : Пневма, 2002. – 880 с.
10. Système general de la connoissance humaine // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, parune societe de gens de letters. Mis en ordre & publiéepar M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Socite, 1770–1778. Т.1. p. xlviij.
11. Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://portail.atilf.fr/encyclopedie/> – Title from screen. – Date of access: 3 February 2013.
12. Explication détaillée du système des connoissances humaines // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, parune societe de gens de letters. Mis en ordre & publiéepar M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Socite, 1770-1778. Т.1. p xljv–xlv.
13. Критика // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 57–61.
14. Общество // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 62–77.
15. История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера / под ред. Н. В. Ревуненковой. – Л. : Наука, 1978. – 312 с.
16. Мануфактура // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 160–165.

17. Дидро Д. Избранные атеистические произведения / Д. Дидро ; под ред. Х.Н. Момджяна. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 378 с.
18. Христианство (теология и политика) // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 111–123.
19. Explication détaillée du système des connoissances humaines // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Société, 1770-1778. T.1. p. xlv-xlvij.
20. Момджян Х. Н. Диалектика в мировоззрении Дидро / Х. Н. Момджян // Век Просвещения. – М. ; Париж, 1970. – С. 149–170.
21. Религия // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 109–111.
22. Explication détaillée du système des connoissances humaines // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Société, 1770-1778. T.1. p. xlv-xlvij.
23. Волгин В. П. Развитие общественной мысли во Франции XVIII в. / В. П. Волгин. – М., 1977. – 376 с.
24. Там само.
25. Сербін О. Класифікаційна система наук Аристотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 39–43.
26. Основной закон // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 88.
27. История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера / под ред. Н. В. Ревуненковой. – Л. : Наука, 1978. – 312 с.
28. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина. – СПб. : А-сэд, 1994. – 406 с.
29. Казарин А. И. Экономические воззрения Дени Дидро / А. И. Казарин. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1960. – 208 с.
30. Там само.
31. Сербін О. Класифікаційна система наук Аристотеля: аналіз дуалістичного генезису старогрецького мислителя / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 39–43.
32. Торговля // История в Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Л. : Наука, 1978. – С. 139–160.
33. Там само.
34. Скир А. Я. Предмет искусства в эстетике Д. Дидро / науч. ред. И. А. Ушацкая. – Минск : Наука и техника, 1979. – 160 с.
35. Чалая З. Проблемы театра в эстетике Дидро / Р. Чалая. – М. : Гослитиздат, 1936. – 176 с.
36. Explication détaillée du système des connoissances humaines // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Mis en ordre & publié par M. Diderot et M. D'Alembert. 3me ed. / En 33 t./ Livourne, dans l'imprimerie de la Société, 1770-1778. T.1. p. xlvij.
37. Дидро Д. Статьи из «Энциклопедии» / Д. Дидро // Избранные произведения. – М.-Л. : Гос. изд-во худ. лит.-ры, 1951. – С. 345–391.
38. Там само.
39. Скир А. Я. Предмет искусства в эстетике Д. Дидро / науч. ред. И.А. Ушацкая. – Минск : Наука и техника, 1979. – 160 с.
40. Гачев Д. Эстетические взгляды Дидро / Д. Гачев. – М. : Гослитиздат, 1961. – 192 с.